

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

شیوهای نو در آموزش عروض و قافیه

محمد رضا نیک زاد

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نوین، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که تمام دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند، و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی و تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید.

بالندگی مراکز آموزشی، در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. هم‌چنین بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها موجب حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی است.

حوزه‌های علوم دینی، به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری در متون درسی‌اند.

«جامعه‌المصطفیٰ ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب آموزشی را سرلوحه تلاش‌های خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» ضمن تقدیر و تشکر از فرزانه‌گانی که در تولید این اثر، همکاری و همفکری کرده‌اند، آن را به عموم اهل فرهنگ و اندیشه تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

فهرست مطالب

۱۹.....	پیشگفتار.....
بخش اول: مقدمه و تعاریف	
۲۷.....	مقدمه.....
۳۱.....	تعریف عروض.....
۳۱.....	تعریف وزن.....
۳۱.....	تعریف هجا.....
۳۲.....	انواع هجا.....
۳۳.....	علائم قراردادی هجاهای عروضی.....
۳۳.....	جدول انواع هجاهای زبان فارسی.....
بخش دوم: روش یادگیری وزن‌های اصلی	
۳۷.....	روش یادگیری وزن.....
۳۸.....	وزن مفاعیلن.....
۴۰.....	تمرین تقطیع مفاعیلن.....
۴۲.....	وزن مستفعلن.....
۴۳.....	تمرین تقطیع مستفعلن.....
۴۴.....	وزن فاعلاتن.....
۴۶.....	تمرین تقطیع فاعلاتن.....
۴۷.....	وزن فَعولُن.....
۴۸.....	تمرین تقطیع فَعولُن.....
۴۹.....	وزن متفاعِلن.....
۵۰.....	تمرین تقطیع متفاعِلن.....

۵۱	وزن فاعِلُن
۵۳	تمرین تقطیع فاعِلن
بخش سوم: بحر، زحاف، بحور متَّفَق الارکان	
۵۷	بحر
۵۸	مثال برای هزج مَثْمَن سالم
۵۸	مثال برای هزج مسدَس
۵۸	مثال برای هزج مَرِيع
۵۹	مثال برای رجز مَثْمَن
۵۹	مثال برای رجز مسدَس سالم
۵۹	مثال برای رجز مَرِيع سالم
۵۹	مثال برای رمل مَثْمَن
۶۰	مثال برای رمل مَرِيع سالم
۶۰	مثال برای متقارب مَثْمَن سالم
۶۰	مثال برای بحر کامل مَثْمَن سالم
۶۰	مثال برای متدارک مَثْمَن سالم
۶۲	زحاف
۶۲	بحر هزج
۶۳	زحافات مشهور و رایج بحر هزج (مفاعیلن)
۶۳	۱. اخرب
۶۳	۲. مقبوض
۶۳	۳. مکفوف
۶۴	۴. محذوف
۶۴	۵. مجبوب
۶۴	جدول زحافات پرکاربرد مفاعیلن
۶۵	۱. بحر هزج مَثْمَن اخرب
۶۶	۲. بحر هزج مَثْمَن اخرب مکفوف محذوف
۶۹	۳. بحر هزج مَثْمَن مکفوف محذوف
۷۰	۴. بحر هزج مَثْمَن اخرب مقبوض مکفوف مجبوب
۷۱	هزج مسدَس
۷۱	۱. بحر هزج مسدَس اخرب مقبوض محذوف
۷۱	مفاعیلن
۷۱	مفعول
۷۱	اخرب

۷۱	مفاعیلن
۷۱	مفاعِلُنْ
۷۱	مقبوض
۷۱	مفاعیلن
۷۱	فعولُنْ
۷۱	محدوف
۷۴	۲. بحر هزج مسدّس محدوف
۷۶	بحر رجز
۷۷	زحافات رایج و مشهور بحر رجز (مستفعلن)
۷۷	۱. مخبون
۷۸	۲. مطوی
۷۸	۳. مرقل
۷۸	۴. مرفوع
۷۸	۵. مقطوع
۷۹	جدول زحافات رایج «مستفعلن»
۷۹	۱. بحر رجز مثنیّه مخبون
۸۱	۲. بحر رجز مثنیّه مطوی
۸۳	۳. بحر رجز مثنیّه مطوی
۸۴	۴. بحر رجز مثنیّه مطوی مرفوع
۸۶	بحر رجز مسدّس مرقل
۸۸	بحر رمل
۹۰	زحافات رایج و مشهور بحر رمل (فاعلاتن)
۹۰	۱. محدوف
۹۰	۲. مخبون
۹۰	۳. مکفوف
۹۰	۴. مشکول (جمع مخبون و مکفوف)
۹۱	۵. اصلم
۹۱	۶. مخبون محدوف
۹۱	۷. مجحوف
۹۱	۸. مقصور
۹۲	جدول زحافات پر کاربرد «فاعلاتن»
۹۳	مثال‌هایی برای زحافات بحر رمل (فاعلاتن)
۹۳	۱. بحر رمل مثنیّه محدوف

- ۹۴ ..... ۲. بحر رمل مثنیٰ مخبون
- ۹۶ ..... ۳. بحر رمل مثنیٰ مخبون اصلم
- ۹۶ ..... ۴. بحر رمل مثنیٰ مشکول
- ۹۹ ..... ۱. بحر رمل مسدس مخبون اصلم
- ۱۰۰ ..... ۲. بحر رمل مسدس محذوف
- ۱۰۲ ..... بحر متقارب
- ۱۰۴ ..... زحافات رایج و مشهور بحر متقارب (فعولن)
- ۱۰۴ ..... ۱. محذوف
- ۱۰۴ ..... ۲. ائلم
- ۱۰۴ ..... ۳. ابتر
- ۱۰۴ ..... ۴. مقصور
- ۱۰۵ ..... جدول زحافات پر کاربرد «فعولن»
- ۱۰۵ ..... ۱. بحر متقارب مثنیٰ محذوف
- ۱۰۷ ..... ۲. بحر متقارب مثنیٰ ائلم
- ۱۰۸ ..... بحر متدارک
- ۱۰۹ ..... متدارک مثنیٰ سالم
- ۱۱۰ ..... زحاف رایج و مشهور بحر متدارک
- ۱۱۰ ..... جدول زحافات پر کاربرد «فاعلن»
- ۱۱۰ ..... بحر متدارک مثنیٰ آخذ
- ۱۱۲ ..... بحر کامل

بخش چهارم: بحور مختلف الارکان

- ۱۱۷ ..... بحور مختلف الارکان به ترتیب
- ۱۱۷ ..... مضارع مثنیٰ سالم
- ۱۱۸ ..... مضارع مثنیٰ اُخرب
- ۱۲۱ ..... مضارع مثنیٰ اُخرب مکفوف محذوف
- ۱۲۱ ..... مضارع مثنیٰ اُخرب مکفوف محذوف
- ۱۲۵ ..... ۱. مضارع مسدس اُخرب مکفوف
- ۱۲۶ ..... مجتث مثنیٰ سالم
- ۱۲۸ ..... مجتث مثنیٰ مخبون اصلم (مخبون محذوف)
- ۱۳۰ ..... ۲. مجتث مثنیٰ مطوی محذوف
- ۱۳۲ ..... ۳. مجتث مثنیٰ مخبون
- ۱۳۴ ..... ۴. مجتث مثنیٰ مطوی مکفوف مجحوف
- ۱۳۶ ..... بحر سریع مسدس مطوی مکشوف

- ۱۳۷..... زحافات رایج مفعولات.....
- ۱۳۹..... بحر خفیف مسدس مخبون اصلم (مخبون محذوف).....
- ۱۴۲..... بحر منسرح مثنی مطوی مکشوف.....
- ۱۴۵..... بحر منسرح مثنی مطوی منحور.....
- ۱۴۶..... بحر مقتضب مثنی مطوی مقطوع.....

بخش پنجم: اختیارات شاعری

- ۱۵۳..... اختیارات شاعری.....
- ۱۵۹..... تعاریف اصطلاحات عروضی از فرهنگنامه ادبی فارسی انوشه.....
- ۱۶۵..... کتابنامه عروض.....

قافیه

- ۱۷۲..... پیشگفتار.....

بخش اول

- ۱۷۹..... تأثیرات بلاغی قافیه در شعر.....
- ۱۸۰..... تعریف قافیه.....
- ۱۸۰..... مثالهای بیشتر و تمرین قافیه (برای مطالعه).....

بخش دوم

- ۱۸۵..... حروف قافیه.....
- ۱۹۰..... حروف بعد از روی.....
- ۱۹۰..... مثالهای بیشتر و تمرین حرف وصل (برای مطالعه).....
- ۱۹۳..... بخش سوم.....
- ۱۹۵..... حروف قافیه.....
- ۱۹۹..... حرف دخیل.....
- ۱۹۹..... دخیل.....
- ۲۰۰..... حروف ردف اصلی (ا-و-ی).....
- ۲۰۱..... نمونه‌های بیشتر و تمرین ردف اصلی «ا» (برای مطالعه).....
- ۲۰۴..... ردف اصلی «و».....
- ۲۰۵..... مثالهای بیشتر و تمرین ردف اصلی «و» (برای مطالعه).....
- ۲۰۶..... ردف اصلی «ی».....
- ۲۰۷..... مثالهای بیشتر و تمرین ردف اصلی «ی» (برای مطالعه).....
- ۲۰۹..... حروف ردف زاید.....
- ۲۱۰..... ردف زاید «ا-ش».....
- ۲۱۱..... ردف زاید «و-ش».....
- ۲۱۲..... ردف زاید «ا-ر».....

- ۲۱۲..... ردف زاید (ا- ف) .....
- ۲۱۳..... مثال‌های بیشتر و تمرین قافیه ردف زاید «ا- ف» (برای مطالعه) .....
- ۲۱۴..... ردف زاید «و- ف» .....
- ۲۱۵..... ردف زاید «ی- ی- ف» .....
- ۲۱۶..... ردف زاید (ا- س) .....
- ۲۱۶..... ردف زاید (و- س) .....
- ۲۱۷..... ردف زاید (ی- س) .....
- ۲۱۸..... مثال‌های بیشتر و تمرین ردف زاید با ساختار «ی- س» (برای مطالعه) .....
- ۲۱۸..... ردف زاید (ا- خ) .....
- ۲۱۹..... ردف زاید (و- خ) .....
- ۲۲۰..... مثال‌های بیشتر و تمرین ردف زاید با ساختار «و- خ» (برای مطالعه) .....
- ۲۲۱..... ردف زاید (ی- خ) .....
- ۲۲۲..... مثال‌های بیشتر و تمرین ردف زاید با ساختار «ی+ خ» (برای مطالعه) .....
- ۲۲۲..... ردف زاید (ا- ن) .....
- ۲۲۳..... مثال‌های بیشتر و تمرین ردف زاید، با ساختار «ا- ن» (برای مطالعه) .....
- ۲۲۴..... حروف قید .....
- ۲۲۴..... قید «س» .....
- ۲۲۶..... قید «ه» .....
- ۲۲۷..... مثال‌های بیشتر و تمرین حرف قید «ه» (برای مطالعه) .....
- ۲۲۸..... حرف قید «ش» .....
- ۲۲۸..... مثال‌های بیشتر و تمرین حرف قید «ش» (برای مطالعه) .....
- ۲۲۹..... حرف قید «ب» .....
- ۲۳۰..... مثال‌های بیشتر و تمرین حرف قید «ب» (برای مطالعه) .....
- ۲۳۰..... حرف قید «ف» .....
- ۲۳۱..... مثال‌های بیشتر و تمرین حرف قید «ف» (برای مطالعه) .....
- ۲۳۲..... حرف قید «ر» .....
- ۲۳۲..... مثال‌های بیشتر و تمرین حرف قید «ر» (برای مطالعه) .....
- ۲۳۳..... قید «خ» .....
- ۲۳۴..... نمونه‌های بیشتر و تمرین حرف قید «خ» (برای مطالعه) .....
- ۲۳۵..... قید «ن» .....
- ۲۳۵..... نمونه‌های بیشتر و تمرین حرف قید «ن» (برای مطالعه) .....
- ۲۳۸..... قید «غ» .....
- ۲۳۹..... قید «ز» .....

۲۴۰	قید در کلمه‌های دخیل عربی
۲۴۰	۱. ج
۲۴۱	۲. ح
۲۴۲	۳. د
۲۴۲	۴. ص
۲۴۳	۵. ع
۲۴۳	۶. ق
۲۴۴	۷. ک
۲۴۴	۸. ل
۲۴۴	۹. م
۲۴۵	۱۰. و
۲۴۵	۱۱. ی

بخش چهارم

۲۵۱	انواع قافیه
۲۵۱	۱. قافیه ساده
۲۵۳	مثال‌های بیشتر و تمرین قافیه ساده (برای مطالعه)
۲۵۵	۲. قافیه مؤسسه (مؤسس)
۲۵۵	۳. قافیه مؤسسه با قافیه ساده
۲۵۶	مثال‌های بیشتر و تمرین قافیه مؤسسه و ساده (برای مطالعه)
۲۵۹	۳. قافیه مردف (مردف به ردف اصلی)
۲۵۹	۴. قافیه مردف به ردف مرکب (دارای ردف زاید)
۲۵۹	۵. قافیه مقید (دارای قید)

بخش پنجم

۲۶۳	حروف بعد از روی
۲۶۴	مثال‌های بیشتر و تمرین «وصل» (برای مطالعه)
۲۷۱	بخش ششم
۲۷۳	حرکات قافیه
۲۷۴	۲. اشباع
۲۷۵	۳. حذو
۲۷۸	۴. توجیه
۲۷۹	۵. مجری (مجرا)
۲۷۹	۶. نفاذ

بخش هفتم

۲۸۳.....	ردیف.....
۲۸۸.....	حاجب.....
۲۸۹.....	ذوقافیتین.....

بخش هشتم

۲۹۳.....	انواع قافیه.....
----------	------------------

بخش نهم

۲۹۹.....	عیوب قافیه.....
۳۰۰.....	۳. سیناد.....
۳۰۰.....	۴. ایطا.....
۳۰۲.....	۵. شایگان.....
۳۰۴.....	۶. غلو.....
۳۰۴.....	قافیه مصنوع.....
۳۰۵.....	قافیه معموله یا جعلی.....
۳۰۷.....	فهرست اجمالی اصطلاحات قافیه (برای مطالعه).....
۳۱۱.....	فهرست منابع.....

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

حوزه‌های علمیه در تلاش و صف‌ناپذیر خود در طول تاریخ، همواره تعلیم و تربیت شاگردان را جزو رسالت‌های اصیل خود قرار داده و بدین‌وسیله، معارف فاخر اسلام و علوم اهل‌بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام را نسل به نسل به دست ما رسانیده‌اند و به همین سبب به کتاب‌های آموزشی توجه داشته‌اند.

گسترش فناوری، پیشرفت شگرفی را در عرصه علم پدید آورده است. در دنیای امروز، آگاهی‌های مورد نیاز بشر در تمام عرصه‌ها به صورت لحظه‌ای قابل دسترسی است. شیوه‌های سنتی و انبوه‌خوانی جای خود را به روش‌های نوین آموزشی داده است، که این دگرگونی‌ها در پی رسیدن هرچه سریع‌تر به اهداف آموزشی است.

جامعة المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ العالمية نهادی حوزوی است که تعلیم و تربیت فراگیران غیرایرانی را در حوزه علوم اسلامی برعهده دارد. افراد زیادی از ملیت‌های گوناگون در سطوح مختلف آموزشی و در رشته‌های متنوع علوم اسلامی و انسانی در این دانشگاه تحصیل می‌کنند. دانش و بینش اسلامی طلاب غیر ایرانی - با توجه به تنوع منطقه‌ای و کشوری - تفاوت‌هایی دارد، همین امر ایجاب می‌نماید که نهاد مذکور به تدوین متون نوین و متناسب با تنوع ملیتی بپردازد.

بزرگان و اندیشمندان حوزوی، به‌ویژه امام‌خمينی قَدْ حَسَبَهُ اللهُ و مقام معظم رهبری (دام‌ظله) همواره تأکید داشته‌اند که آموزش‌های حوزوی با شیوه‌های جدید و مبتنی بر روش‌های استنباط فقه جواهری تدوین شود و به سمت

شکوفایی حرکت نماید. مقام معظم رهبری (دامت برکاته) در سال هشتاد و شش در جمع روحانیون فرمود: «شتاب علم در این بیست سالی که گذشت یقیناً به مراتب کمتر از شتاب علم و پیشرفت فناوری در بیست سالی است که پیش روی ماست ... در مورد کتاب درسی باید عبارت را آن‌چنان واضح بیان کنیم که کسی که دنبال فهم مطلب است، بتواند به راحتی آن را بفهمد ... البته باید توجه شود که سطح مطلب پایین نیاید».

بحمدالله پس از انقلاب اسلامی ایران، ظرفیت مناسبی در اختیار محیط‌های علمی قرار گرفت.

جامعه المصطفیٰ ﷺ العالمية در پرتو معارف اهل بیت علیهم‌السلام و به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، به منظور تحول در نظام آموزشی، با بهره‌گیری از گروه‌های علمی، آموزشی و پژوهشی و نیز سازماندهی متون درسی و با نگاهی ویژه به اقتضائات خاص منطقه‌ای و بین‌المللی این نهاد، تدوین متون درسی متناسب برای نظام آموزشی را از مأموریت‌های ویژه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفیٰ ﷺ قرار داد.

این پژوهشگاه، تجربه ارزشمندی از تحقیقات تدوین متون را در خود جای داده است و با اتکا به تجربه مجموعه تدوین متون دو سازمان پیشین نهاد - یعنی «مرکز جهانی علوم اسلامی» و «سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج کشور» - به شکوفایی جدیدی در تولید علم دست یافته است.

چاپ نزدیک به دویست عنوان متن درسی در داخل و خارج از کشور و آماده‌سازی بیش از دویست متن و جزوه درسی بخشی از فعالیت‌های علمی در عرصه تدوین متون درسی است که امید است با عنایات الهی و توجهات حضرت ولی عصر ﷺ سهمی کوچک در گسترش فرهنگ و معارف اسلام ناب محمدی ﷺ به شمار آید.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفیٰ ﷺ با قدردانی از فعالیت‌های گذشتگان و با هدایت و نظارت مدیریت برنامه‌ریزی آموزشی و نیز همکاری گروه‌های علمی

پژوهشکده‌ها، بر آن است که برای تأمین نیازهای آموزشی با معیارهای پیشرفته متون درسی، ادامه دهنده این جریان مبارک باشد.

متن درسی حاضر که با عنوان شیوه‌ای نو در آموزش عروض و قافیه برای دوره کارشناسی رشته زبان، فرهنگ و ادبیات فارسی نگارش یافته، حاصل تلاش ارزشمند جناب محمدرضا نیکزاد است. از ایشان و دیگر فرزندگان که در به ثمر رسیدن این اثر نقش داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌شود. در پایان از بذل توجه خوانندگان و ارسال نظرات علمی برای اصلاح و بازنگری چاپ‌های جدید قدردانی می‌گردد.

جامعة المصطفی ﷺ العالمية
پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ